

KARI TARKIAINEN

Tornionlaaksolaiset, kielivähemmistö rajalla

Arkistolaitoksen pääjohtaja Kari Tarkiainen selostaa Torniojokilaakson monivaiheista historiaa rajan molemmin puolin.

■ Nimitys *Tornionlaakso* (ruotsiksi Torne-dalen) on verraten uusi tulokas ruotsin kielessä, kuten myös alueen asukkaista käytetty sana *tornionlaaksolainen* (tornedaling, joskus tornedalsfinne). Tällä nimityksellä tarkoitetaan Ruotsissa nykyään kahta eri asiaa: toisaalta ahtaan maantieteellisesti Tornion joen (ja yleensä myös sen latvavesien, Muonion ja Könkämän joen) laaksoa valtakunnanrajan länsipuolella, toisaalta kulttuurisesti koko meän- tai suomen kieltä puhuvaa tai puhunutta Norrbottenin läänin pohjoisosaa aina Kainuun- (Kalix-) joen pohjois- ja keskijuoksulle asti. Tässä laajemmassa mielessä Tornionlaakso on pinta-alaltaan suunnilleen Tanskan kokoinen alue. Siihen kuuluu maanviljelyyn ja karjanhoitoon hyvin soveltuva alue Tornion jokilaaksoissa sekä sen taustana metsävyöhyke, joka vaihtuu järvi- ja suomaaston välityksellä avaraksi ja korkeaksi tunturimaaksi. Gällivaren ja Kiirunan kaivosalueita ei tavallisesti lasketa Tornionlaaksoon.

Sanaa Tornionlaakso ei ole historiallisessa mielessä käytetty kovin kauan tästä alueesta, vaan nimityksen vivahdus on nykykielinen, alueen asukkaiden identiteettiä ja ominaislaatua korostava. Asiaa analysoinut Erling Wande erottaa neljää eri tyyppiä olevia tornionlaaksolaisia siitä riippuen, miten lähellä heidän identiteettikäsitteensä on jokivarren asukkaiden genuiinia suomenkielisyyttä.¹ Tornionlaakson edeltäjällä

1. Erling Wande (1996) 'Tornedalen', teoksessa Jarmo Lainio (toim.) *Finnarnas historia i Sverige 3. Tiden efter 1945*, 230–232.

nimityksenä *Länsipohja* (Västerbotten) on jossain määrin käytössä Suomen puolella, jossa usein muutkin Ruotsin paikannimet elävät vanhahtavassa muodossa. Tämän nimen perustana on ennen vuotta 1809 vallinnut lääninjako, jolloin Västerbottenin lääni (residenssikaupunkina Uumaja) käsitti koko Pohjois-Ruotsin siihen luettuna Suomelle nykyään kuuluva Tornionlaakson itäosa ja Kemin Lappi. Västerbottenin pohjoisosan Ruotsin puoliseksi alueyksiköksi tuli 1856 perustettu Norrbottenin lääni, jonka residenssiksi tuli Luulaja.

Tornionlaakson tekee kiinnostavaksi alueen osittain kiistanalainen asutushistoria, rajamaakunta-luonne ja pohjoinen elinkeinoelämä. Alueen historian ja asutus- ja kielitieteen tutkimus onkin viime aikoina ollut vilkasta. Erityisesti on syytä mainita vuonna 1985 alulle pantu *Tornedalens historia*. Se on jokivarren kuntien rahoittama historiankirjoittamishanke, josta on jo ilmestynyt kolme osaa.² Perustavanlaatuaista tutkimusta sisältyy myös Norrlannin ja erityisesti Norrbottenin läänin historiaa käsitteleviin verraten uusiin kokoomateoksiin.³

Jouko Vahtola on otsikoinut *Tornedalens historia* -teokseen sisältyvän yleisesityksensä nimellä ”Kansojen moninaisuus”.⁴ Tällä hän tarkoittaa Tornionlaakson asutuksen kirjavaa alkuperää. Tutkijat ovat yleensä olleet yhtä mieltä siitä, että alueen kiertelevä alkuväestö on ollut saamelaista, ehkä vähäisin skandinaavisin lisin,⁵ mutta mitä kiinteään asutukseen tulee, vallitsee kirjallisuudessa erilaisia näkemyksiä. Kansallisuusunimet bjarmit, kainuulaiset, pirkkalaiset, ruotsalaiset, suomalaiset, karjalaiset ja venäläiset esiintyvät Tornionlaakson varhaisimmassa historiassa. Ketkä heistä ovat olleet nykyisten tornionlaaksolaisten esi-isiä, ei ole aivan itsestään selvää.

Vanhimmat kuvaukset

Eräs vanhimmista Tornionlaakson kuvauksista on alueella vuonna 1519 käyneen Olaus Magnuksen kirjoittama. Hän kuvasi Tornionlaakson lappalaisten maana, mutta itse Tornion markkinapaikan kansainväliseksi kohtaamispaikaksi, jossa kävivät useita kansallisuuksia olevat kauppiat Ruotsista,

Suomesta ja Venäjältä.⁶ Vanhin kameraalinen maakirja on vuodelta 1543 ja se osoittaa koko Tornionlaakson olleen kiinteän asutuksen piirissä joensuusta Pellon korkeudelle asti, mutta myös, että Hietaniemen eteläpuolella kulki asutusraja siinä mielessä, että tämän rajan eteläpuolella oleva asutus oli huomattavasti nuorempaa kuin pohjoispuolella oleva. Tornionlaaksossa tuntui tuohon aikaan esiintyvän vakiintunutta talonpoikaista asutusta, jonka olemuksessa kuitenkin esiintyi outoa kahtalaisuutta.⁷

Jos etsimme käsiimme vieläkin vanhempia lähteitä, löydämme 1300- ja 1400-luvulta olevia asiakirjoja, joiden avulla kuningas ja arkkipiispa halusivat edistää pohjoisten jokilaaksojen asutusta ja lupasivat siksi tulijoille verovapauksia. Talonpoikainen uutisasutus näkyy levinneen seudulle kahtaalta, Ruotsista ja Suomesta. Pohjoiseen muuttajat olivat maanviljelijöitä, kalastajia ja hylkeenpyytäjiä. Asutusvirrat törmäsivät toisiinsa meren rannikolla nykyisen Ruotsin puolella suunnilleen Kainuunjoen ja Tornionjoen puolivälissä.

Keskiajalta peräisin olevissa dokumenteissa on viitteitä siitä, mistä Pohjanlahden pohjoissopen uutisasukkaat tulivat. Kaksi asiakirjaa vuosilta 1420 ja 1454 puhuvat yhteyksistä Hämeen suuntaan. Viimemainitussa dokumentissa sanotaan suoraan, että tietyt Luulajan ja Piitajan asukkaat olivat kotoisin Hämeestä. Merkillistä kyllä saamelaiset ja hämäläiset tuntuvat eläneen läheisessä yhteydessä myös Suomen sisämaassa hyvin vanhoista ajoista lähtien. Häme ulottui ”merestä mereen”, Suomenlahdesta Pohjanlahteen. Satakuntakin kuului muinaiseen aikaan Hämeen vaikutuspiiriin. Hämäläiset harjoittivat maanviljelystä mutta tekivät sen lisäksi myös metsästys- ja kalastusretkiä, kaskesivat ja hoitivat karjaa. He kävivät suurissa erämaissa kauppaa saamelaisten kanssa ja verottivat heitä saadakseen itselleen arvokkaita turkiksia.⁸ Hämäläisten retket Tornionlaaksoon edelsivät kiinteän asutuksen syntymistä sinne. Ne lienevät alkaneet jo viikinkiajalla mutta voimistuivat vuoden 1100 jKr. tienoilla, jolloin ilmaston lämpeneminen suosi niitä. Useat Tornionlaakson paikannimistä ovat hämäläistä alkuperää.

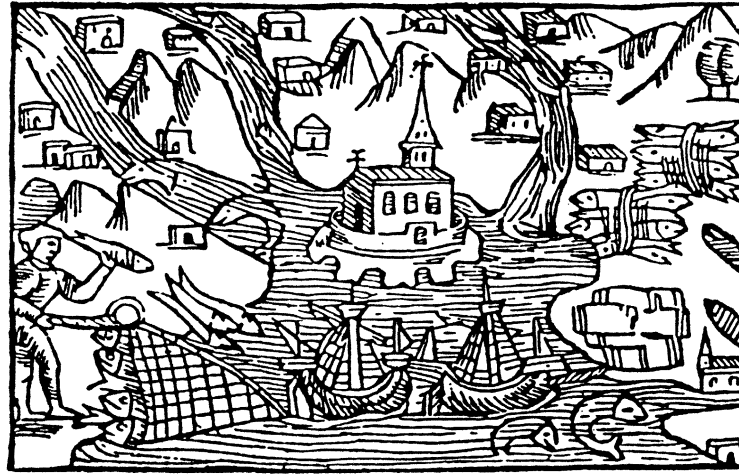
Niihin kuuluu ennen muuta nimi *Tornio*, joka tarkoittaa ”keihään kärkeä” ja on tunnettu ennen kaikkea Kaakkois-Hämeestä.⁹

Karjalaisten asutusaalto Tornionlaaksoon on nuorempi ja ajoittuu olennaisesti aikaan, jolloin hämäläisten retket jo olivat hiipuneet. Karjalaisten infiltraatio jätti erityisesti jälkiä Tornionlaakson eteläosaan, jossa esim. nimet *Vojakkala* ja *Seiskari* ovat karjalaisperäisiä. Pähkinäsaaren rauhan vuonna 1323 päätetty raja jätti Perämeren rannikon avoimeksi Novgorodin suojassa toimiville karjalaisille kauppamiehille, olkoonkin, ettei Novgorodin valta ulottunut poliittisessa mielessä Tornion laaksoon.¹⁰ Kolmantena heikompana asuttajien ryhmänä lienevät olleet hälsinglantilaiset, joiden muistoa on mm. kylä nimeltä Hälsingbyn Ylitorniossa ja eräät muutkin paikannimet.

Varsinainen kiistakysymys Tornionlaakson asutushistoriassa koskee pirkkalaisten alkuperää. Pohjanlahden pohjukassa vaikutti keskiajalla näet väestöryhmä, jota kutsuttiin pirkkalaisiksi (*birkarlar*) ja joka kävi kauppaa saamelaisten kanssa. Pirkkalaisia oli vuonna 1328 Piitajassa, Luulajassa ja Torniossa, ja heitä oli arvatenkin esiintynyt siellä jo aikaisemminkin.¹¹ Nykyaikainen käsitys on, ettei sana pirkkalaiset ole mikään kansallisuusnimi, vaan tarkoittaa Ruotsin suojeluksessa toiminutta kauppamiesjärjestöä, jonka tehtävänä myös oli veronkanto. Riippuvuus Ruotsista näkyy siinäkin, ettei pirkkalaisia ollut Novgorodin valtapiiriin kuuluneessa Kemijoen laaksossa ja että Ruotsin hallitsijat pystyivät 1550-luvulta 1570-luvulle jatkuneen konfliktin aikana lopettamaan pirkkalaisten veronkannon ja Lapinkaupan, minkä jälkeen pirkkalaiset muuttuivat kiinteästi tilojaan asuviksi talonpojiksi.¹² Tämän rinnalla on toisarvoista, mitä itse nimitys *birkarlar* tarkoittaa. Selytykset ovat vaihdelleet ”kaupasta” ”maja-vaan” ja ”koivuntuoheen”, unohtamatta Pirkkalaa Satakunnassa, jonka jo Johannes Schefferus 1600-luvulla esitti pirkkalaisten kehdoiksi.

Asutus kiinteytyy

Kiinteä asutus oli 1500-luvulla ehtinyt Pelton kylään Tornionjoen rannalla, noin 120

*Pohjanlahden perukka kuvattuna Olaus Magnuksen teoksessa *Historian de gentibus septentrionalibus* (1555). Keskellä Pirkkiön saari ja Tornion kirkko. Oikealla albaalla Kemijokisuu ja Kemins kirkko.*

kilometrin päähän merestä. Tämän jälkeen asutettiin 1600- ja erityisesti 1700-luvulla Lapinmaa, joka noihin aikoihin asti oli ollut saamelaisten hallussa. Karesuando, Vittangi ja Jukkasjärvi saivat uutisasukkaansa, jotka useimmissa tapauksissa tulivat joko Tornionlaakson eteläosista tai Kemins Lapista. Tämän asutusliikkeen yksityiskohdat ovat useimmissa tapauksissa hyvin tiedossa. Niinpä tiedetään, että eräs Juho Vilpun-

2. (1991) *Tornedalens historia I. Från istid till 1600-talet*, (1993) *Tornedalens historia II. Från 1600-talet till 1809* ja (1992) *Tornedalens historia III. Haparanda efter 1809*.

3. Ks. Gunnar Westrin (toim.) (1962–1974) *Övre Norrlands historia I–III* ja Östen Groth (1984) *Norrbotnen 1. Ur Norrbottens historia*. Tornionlaakson asuttamisesta on kuvaus mm. N. G. Ringstrandin teoksessa *Norrbotnen* (osa 1, 1921) ja Jouko Vahtolan kirjoittamassa esityksessä *Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen synty* (*Studia Historica Septentrionalia* 3, Rovaniemi 1980). Vrt. myös Kari Tarkiainen (1993) *Finnarnas historia i Sverige* 2, 273–324.

4. Jouko Vahtola (1991) *Folkens mångfald. Tornedalens historia I. Från istid till 1600-talet*, 176–260.

5. Evert Bandou (1992) *Norrlands forntid – ett historiskt perspektiv*, 151–156.

6. Hugo Tenerz (1926) *Ur Norrbottens finnbygds och dess befolknings tidigare historia*, 98–100.

7. Vahtola (1991) 176–180.

8. Vahtola (1991) 183, 188.

9. Vahtola (1991) 189–197.

10. Vahtola (1991) 198–203.

11. Vahtola (1991) 180–182.

12. Tenerz (1926) 142–169 ja Jouko Vahtola (1991 b) *Birkarlarna. Tornedalens historia I*, 218.

poika Hiltunen asettui 1678 ensimmäisenä asumaan Örträskin rannalle Lyckseleen ja että hänestä ja hänen vaimostaan ajan mittaan polveutui väestö, joka 1800-luvun puolivälissä oli hajonnut lähes 40 paikkakunnalle.

Samoihin aikoihin Lapissa virinnyt kaivostoiminta (Nasafjäll, Masugnsbyn, Junosuando, Kengis, Gällevare, Svappavaara jne.) merkitsi murrosta Tornionlaakson laitaosien asuttamisessa. Tornionlaakson laivattiin 1658–61 vuosittain noin 50 tonnia kuparia ja saman verran rautaa, mikä edellytti satojen kaivostyöläisten ponnistelua kaivoksissa. Henkikirjojen perusteella työläisväestön kokoonpanoa analysoinut Hugo Tenerz katsoo, että kaivostoiminta tosin merkitsi tiettyä innovatöörien saapumista Keski-Ruotsin ruukkiseuduilta (ruotsalaisia ja vallooneja) mutta että suurin osa työväkeä silti oli rekrytoitu muista Tornionlaakson osista. Ulkopuolisen työvoiman tuloa merkittävämpi oli ”infiltraatio ylhäältäpäin” kaivoksien johdon, pappien, inspehtorien, kirjanpitäjien ja masuunimestareiden muodossa. Tämä kaivosteollisuuden ”yläluokka” jäi eräältä osalta asumaan Tornionlaaksoon ja osa sen jälkeläisistä vajosi talonpojiksi omaksuen samalla suomen kielen.¹³

Edellä mainittujen tutkimusten valossa vaikuttaa ilmeiseltä, että Tornionlaakson kiinteän asutuksen juuret ulottuvat toisaalta Suomeen kahden heimon, hämäläisten ja karjalaisten, annettua niihin aineksia, mutta että myös Ruotsin puolelta, etenkin Hälsinglannista ja myöhemmin koko maasta, on väestöön tullut lisää.

Rajan molemmin puolin

Haminan rauhassa syksyllä 1809 Tornionlaakson kokonaisuus hajosi Ruotsin- ja Suomenpuoleiseen osaan. Suuri jokilaakso, joka meren rannalla olevine kaupunkineen muodosti yhtenäisen taloudellisen, kulttuurisen ja etnisen alueen, pilkottiin kahteen osaan, joiden kehitys alkoi eron jälkeen heijastella kahden eri yhteiskunnan kirkko-, koulu-, kieli- ja asutuspolitiikkaa. Ruotsin puolelle jäi eron hetkellä Uumajassa asuvan maaherra Per Adolf Ekornin vuodelta 1821 olevan kertomuksen mukaan noin

7 000 hengen suomalaisväestö.¹⁴ Tämä väestö kasvoi 1800-luvun aikana ja 1900-luvun alussa niin voimakkaasti, että alueella (Gällivare mukaan lukien) laskettiin 1919 olevan 17 659 yksinomaan suomea puhuvaa ja 15 154 kaksikielistä henkilöä, kun taas pelkästään ruotsia puhuvia oli 24 875 henkilöä.¹⁵ Rajan näkökulma merkitsi kokonaan uutta virallista suhtautumista Tornionlaakson oloihin Ruotsin puolelta. Siellä koettiin Tornionlaakson väestön suomenkielisyys vaaratekijäksi, joka haluttiin poistaa ruotsalaistamalla kaikki asukkaat, kun taas Suomen puolelta Tornionlaakso nähtiin tietyissä piireissä kansallisena irredentana, joka oli tulosta Haminan rauhan taittamattomasta rajanvedosta. Näin voi sanoa, että Haminan rauhan eli syyskuun 17. päivän 1809 näkökulma tuli pitkään leimaamaan suhtautumista Tornionlaakson asukkaisiin, kunnes suhteiden täydellinen normalisoituminen naapureiden välillä Suomen integroitua Pohjolaan 1930-luvulta alkaen poisti tämäntapaiset jännitteet rajaseudulta.

Kehityksen keskeisin näyttämö Ruotsin puolella oli 1800-luvulla Tornionlaakson koululaitos. Kirkko oli Tornionlaaksossa kuten Suomessakin vanhastaan noudattanut luterilaista periaatetta, että kansalle oli saarnattava sen kielellä, ja Tornionlaakson seurakuntien papit olivat suomenkieltä osavia, joskus jopa Pohjanmaan puolelta tuotettuja. Pappien suomen kielen taidon vuoksi Tornionlaaksosta rekrytoitiin kirkonmiehiä muualle Ruotsiin, mm. kolmen sukupolven ajan kirkkoherrat Tukholman Suomalaiseen Seurakuntaan.

Ainoa suomalaisalueella tapahtunut koulunkäynti käsitti vuoteen 1842 asti väestölle pakollisen suomenkielisen rippikoulun. Opetuksessa käytettiin Suomessa painettua hartauskirjallisuutta. Kun Tornion pedagogio oli joutunut rajan toiselle puolelle, perustettiin Haaparantaan vuonna 1828 vaatimaton apologistikoulu, josta vähitellen kehittyi vuonna 1935 perustettu kokonaan ruotsinkielinen lukio.¹⁶

Kansakoululaitos saapui Tornionlaaksoon kirkollisessa muodossa vuoden 1842 kansakouluasetuksen seurauksena ja oli koko-

naan suomenkielinen, mutta seurakuntien vähävaraisuudesta ja koulumatkojen pituudesta johtui, että ainoastaan noin 6 % kouluikäisistä lapsista kävi vuosina 1867–68 kansakoulua, kun koko maan koulunkäyntiprosentti oli 77 %. Olot poikkesivat niin räikeästi valtakunnan keskiarvoista, että Ruotsissa syntyi laajaa keskustelua alueen sivistysolojen kehittämistä. Maaherra P. H. Widmark ehdotti ensimmäisenä mietinnössään, että vaikka vaatimus ruotsin kielen osaamisesta oli suomalaisseutujen asukkaille ehkä liian jyrkkä, pitäisi heiltä ainakin edellyttää ruotsin kielen ymmärtämistä, sillä muutoin he jäisivät kansalaisina huonoon asemaan. Tornionlaakson koulutilannetta pahensi 1884–87 sattunut vaihe, jolloin kansakoulut eivät enää saaneet tukea lääninhallitukselta, sillä silloin koulunkäynti romahti alueella perin mitättömäksi. Härnösandin piispa Lars Landgrén esitti tämän johdosta tarkastusmatkallaan 1886 ajatuksen valtion kustantamasta täysruotsalaisesta kansakoulusta. Esitys johti kahta vuotta myöhemmin tulokseen, kun Tornionlaaksoon perustettiin aluksi neljä valtion kokonaan kustantamaa täysruotsalaista kansakoulua. Viranomaiset korostivat jatkossa, että uusien yksinomaan ruotsiksi toimivien koulujen synty johtui väestön toivomuksesta, missä olikin perää, sillä täysin ilmainen koulunkäynti oli etu, jota Ruotsin muissa osissa ei tunnettu. Tällaisia kouluja perustettiin vuosina 1894–97 peräti 18 kappaletta lisää ja kansakoulunkäyntiprosentti nousi niiden ansiosta 85 %:iin. Vanhoissa, pääasiassa suomenkielisissä kansakouluissakin lisääntyi ruotsiksi opettavien tuntien määrä. Useissa lausunnoissa korostettiin, että ruotsin opettaminen Tornionlaakson suomalaislapsille oli ”isänmaallinen” tai ”kansallinen” tehtävä.¹⁷

Keskeinen asema kehityksessä oli tämän jälkeen vuoden 1919 koulukomitean ehdotusten huomioonotolla. Koulukomitean työ muodostaa Tornionlaakson kulttuurihistorian tärkeimpiin kuuluvan vedenjakajan. Komitea hahmotteli ja perusteli näkemyksen, jonka mukaan suomen kieli oli kokonaan hylättävä – jopa apukielenäkin – alueen koululaitoksessa. Sen kokoama, opettajien

haastatteluun perustuva aineisto tosin tuki vain osaksi tätä jyrkkää kantaa. Pohdinnoissa esiintyvä argumentaatio käytti ensi kertaa pedagogistieteellisiä, ei niinkään ”isänmaallisuuteen” viittaavia käsitteitä. Mietintöön sisältyi agronomi W. L. Wanhasen kirjallinen vastalause, jonka voi sanoa heijastavan kaksikielisyysnäkökulmaa.¹⁸

Kiehtovan kuvan alueen monenkirjavasta kansallisuustilanteesta saa Ruotsin Tilastollisen päätoimiston vuonna 1930 toteuttamasta väestö- ja kielisuhdelaskennasta, joka on niin perusteellinen, että se sisältää tiedon Tornionlaakson jokaisen asukkaan, pikkuvauvoista satavuotiaihin, parhaiten sekä toiseksi ja kolmanneksi parhaiten osamista kielistä. Ruotsin-, suomen- ja saamenkielten osajien hajonta oli toisaalta maantieteellinen – etelässä osattiin ruotsia, keskellä Tornionlaaksoa suomea ja pohjoisimassa osassa saamea – mutta myös ikäluokat läpäisevä: vanhuksset ja alle kouluikäiset lapset puhuivat suomea, kun taas kouluikäinen väestö oli kaksikielistä. Aineisto sisältää myös paljon tietoja väestön muutoliikkeestä alueen piirissä, poikkinaidusta ja etelästäpäin tulleista. Myös haastattelujen omat käsitykset kansallisesta alkupeirästä heijastuvat laajassa tutkimuksesta.¹⁹

Kiistelyä

Tornionlaakso nousi ensimmäistä kertaa Ruotsin ja Suomen välisen mielipideilmaistalon kiistakapulaksi vuonna 1865, kun Suo-

13. Hugo Tenerz (1962) *Den svenska infiltrationen i övre finnbygden under 1600- och 1700-talen*, 282–294, 310–337.

14. Lars Hedström – Svante Lindqvist (1990) *Folkmusiken i Norrbotten*, 54.

15. (1921) *Betänkande och förslag rörande folkskoleväsendet i de finsktalande delarna av Norrbottens län*, 17.

16. Hugo Tenerz (1960) *Folkupplysningsarbetet i Norrbottens finnbygd från äldsta tid till sekelskiftet 1900*, 379–385.

17. Tenerz (1960) sekä Nils Slunga (1965) *Staten och den finskspråkiga befolkningen i Norrbotten*, 62–71.

18. RVA, Sakkunniga ang. Skolväsendet i finsktalande delar av Norrbottens län. Kommité nr 107; (1921) *Betänkande och förslag rörande folkskoleväsendet i de finsktalande delarna av Norrbottens län*.

19. Katso tästä Kari Tarkiainen (1993) *Finnarnas historia i Sverige 2*, 312–316.

malaisen Kirjallisuuden Seuran stipendiaatti, pastori David Skogman suoritti sinne matkan tarkoituksenaan laatia teos alueen suomalaisväestön oloista. Hän ei saanut aikaan kirjaa, mutta hänen Suomettareen laatimansa matkakirjeet herättivät väittelyn, jossa jo näkyvät myöhemmän kirjoittelun pysyvät piirteet: fennomaanit väittivät, että suomen kieli oli sorretussa asemassa Tornionlaaksossa, kun taas ruotsalaiset korostivat, että väestö oli ruotsinmielistä ja halusi hylätä äidinkieltä ruotsin hyväksi. Vasta Yrjö Sakari Yrjö-Koskisen esiintyminen 1890-luvulla syytti kuitenkin Ruotsin lehdistön laajaan kirjoitteluun, jossa aavistettiin fennomaanien pyrkimysten taakse kätkeytyvän kohtalokasta Venäjän laajenemispoliitikkaa.²⁰

Yhtenä piirteenä väittelyssä oli Ruotsin puolelta 1800-luvun lopulla Venäjän sotilaallisen vaaran uumoilu. Rärkeimmillään ruotsalainen mielipide vaati suomea puhuvan väestön karkottamista siksi rajan yli Suomen puolelle. Sotilaallinen näkökulma johti Bodenin linnoitusketjun rakentamiseen Pohjois-Ruotsiin. Yhtä tärkeä oli myös sivistyksellinen näkökulma, jota piispa Martin Johansson edusti vaatiessaan, että Tornionlaakson asukkaille oli suotava ”täydet kansalaisoikeudet ja täysi kansalaissivistys” ruotsin kielen omaksumisen muodossa.²¹

Aktivismi nousi Suomen puolella näkyviin kohta itsenäistymisen jälkeen. Sen selvimmän hyökkäävä oli vuonna 1919 perustettu Länsipohjan Toimikunta. Toimikunnan perustamisen ajankohta liittyy ulkopoliittisiin kuvioihin odoteltaessa yleisen Euroopan rauhankonferenssin kokoonkutsumista. Tornionlaakson osalta Suomen hyväksi tapahtuvaa rajansiirtoa Kainuunjoelle ajoi etenkin sanomalehti *Pohjolan Sanomat* (päätoimittajana Uuno Hannula), jonka taistelu suomenkieltä puolustavan mutta Ruotsinmielisen *Haparandabladetin* (päätoimittajana Axel Sammuli) kanssa on mielenkiintoinen lehdistöhistorian episodi. Myös Suomen ulkoministeriö oli hetken aktivistien linjalla. Tilanne oli kuitenkin kokonaisuudessaan niin rauhallinen, että ainoa huomiota herättänyt vastatoimenpide Ruotsin taholta, postivirkailija J. V. Hetan karkotus

toiseen virkaan, herätti valtavaa huomiota vapaamielisessä lehdistössä.²²

Diplomaattisella tasolla kiistely Tornionlaaksosta eli niin kauan kuin ulkoministeri Rudolf Holsti oli virassaan. Holsti ajoi ns. reunavaltiopolitiikkaa, mihin liittyi Keski-Euroopan monien irredentakysymysten huomioonotto. Tornionlaakson kysymystä pidettiin Suomessa tietoisesti vireillä niin kauan kuin ns. Ahvenanmaan kysymys oli auki. Sen saatua ratkaisunsa ja Holstin kärsittyä tappion reunavaltiopolitiikassaan ongelma siirrettiin syrjään diplomaattien pöydältä. Diplomaattien lausuntoja raskaampaa syyttelyä Tornionlaakson kysymyksessä esiintyi kirkonmiesten kesken. Konflikti pohjoisessa rajakysymyksessä kietoutuikin merkittävällä tavalla sekä Ruotsissa että Suomessa alueen johtavien kirkonmiesten persoonallisuuksiin. Molempiin valtakuntiin perustetut uudet pohjoiset hiippakunnat (Suomessa vuonna 1900 perustettu Oulun hiippakunta ja Ruotsissa vuonna 1904 syntynyt Luulajan hiippakunta) seisoivat melko pitkään sotisovassa toisiaan vastaan.²³ Muutoin asia jäi paljolti ylioppilasnuorison, Suomessa erityisesti Akateemisen Karjala-Seuran, keppihevoseksi.

Kansainvälisen tilanteen kiristyessä ristiriidat Suomen ja Ruotsin välillä sovittiin virallisesti yllättävän helposti. Uudelleen ulkoministerinä oleva Rudolf Holsti teki opetusministeri Uuno Hannulan kanssa kiertoikäynnin rajan molemmilla puolilla Tornionlaaksossa vuonna 1937, isäntinään Ruotsin ulkoministeri Richard Sandler ja kirkollisministeri Arthur Engberg. Matkan tarkoituksena oli antaa ulkopuolisille vaikutelma, että koulu- ja kielikysymyksessä oli nyt tehty sopu Suomen ja Ruotsin kesken. Tämä oli tietenkin paikallisen väestön näkökulmasta hyvin läpinäkyvää, ja *Haparandabladet* pitikin johtavassa artikkelissaan matkaa komediana. Ulkoministeri Sandler korosti kuitenkin lopuksi pidetyssä kokouksessa, että ”kaksikielinen väestö alueella on pikemmin eduksi kuin haitaksi”.²⁴ Tutkimuksessa on katsottu, että Tornionlaakson kielikiista on edistänyt alueen kehitystä, kun virallinen Ruotsi satsasi hyvin huomattavia summia alueen koulujärjestelmän kehittä-

miseen ja kulttuuriolojen edistämiseen. Millään muulla haja-asutusalueella ei ollut sotien välisenä aikana läheskään yhtä huomattavaa tukea valtion kassasta. Tornionlaakson suomalaisia tapaakin nykyään hyvän koulutuksen ansiosta kaikilla Ruotsin yhteiskunta- ja kulttuurielämän sektoreilla.

Vaikka Tornionlaakson uudemman historian päälinjat voidaan hahmotella monella lailla, muodostaa kysymys tornionlaakso-laisten kielestä ja sen suhteista valtakunnan kieleen ruotsiin auttamatta yhden kehityksen pääjuonteista. Tornionlaakson asukkaiden historia on 1930-luvulta aina 1990-luvulle kielivähemmistön muuntumisen historiaa. Suomen kielen osaamisen vähene misestä kertoo tilastotieto, että kun vuonna 1945 vielä valtaosa oppivelvollisuuskoulun aloittaneista lapsista oli suomenkielisiä, niin yksinomaan suomea osaavia oli vastaavassa tilanteessa vuonna 1976 vain yhden prosentin verran. Muutos kuvastuu väistämättä alueen koko kulttuurin luonteessa.

Vanha Tornionlaakso esiintyy täyteläisenä kokonaisuutena Samuli Paulaharjun kansatietellisen tutkimuksen *Kiveliöitten kansaa* (1937, käännetty ruotsiksi 1966 nimellä *Ödebygdsfolk*) lehdillä. Tämä kirja antaa sanoin ja kuvin erinomaisen elävän ja hienovaraisen käsityksen arktisen luonnon ympäröimän kansan henkisestä ja aineellisesta kulttuurista.²⁵ Sen ilmapiiristä on valovuosien matka nykyaikaiseen, runsaaseen

Tornionlaakso-kirjallisuuteen ja -debattiin, jonka edustajia ovat mm. kirjailijat Bengt Pohjanen ja Mikael Niemi. Arkaaisten, karun mutta yhtenäisen muinaismaailman tilalle on astunut hyvinvointivaltion pohjoinen maankolkka, jonka kokonaisuudessa yhä vähenevä suomalaisuus tai meankielisyys näyttelee eksoottista harrastusta tai käyttäytymisen piirrettä hyvin ruotsia osaa van väestön parissa. Niin sanotun puolikielisuuden korostaminen (Nils Erik Hanségård) Tornionlaakson ominaispiirteenä, mikä oli yleistä 1950- ja 1960-luvulla, on nykyään väistynyt näkökanta. Virallinen suhtautuminen paikalliseen murteeseen on täydellisesti myönteistä.²⁶ Viidessä kunnassa Tornionlaaksossa on nykyään voimassa Ruotsin valtiopäivien päättämä virallinen kaksikielisyys. ■

20. Nils Slunga (1965) *Staten och den finskspråkiga befolkningen i Norrbotten*, 32–33.

21. Slunga (1965) 34–37.

22. Karl-Erik Nyström (1990) *Svenska Tornedalen – konfliktområde under mellankrigstiden?* Österbotten 1989–1990, 283–286 ja Toivo Nygård (1974) ”Suur-Suomen koulu” ja Länsipohjan suomalaiset. Historiallinen Aikakauskirja 3 (1974) 225.

23. Nyström (1990) 286–287 ja Aila Lauha (1990) *Suomen kirkon ulkomaansubteet ja ekumeeninen osallistuminen 1917–1922*, 262–265.

24. Nyström (1990) 289–290 ja Slunga (1965) 52–53.

25. Tarkiainen (1993) 316–319.

26. Wande (1996) 229–254.